
Drago
ČENGIĆ

NEKI TEMELJNI
POJMOVI I SVRHA
ISTRAŽIVANJA
PODUZETNIŠTVA U
MEĐIMURJU

*Temeljna je nakana ovih napomena da se njima pruži određene “upute za čitanje sadržaja” temeljnih pojmova koje rabimo u ovoj knjizi, ali i tema koje kasnije slijede u njoj. Pojmovi o kojima je riječ su naoko toliko opće-razumljivi da ih je, paradoksalno, baš zato potrebno uvijek ponovno definirati, kako bi se njihov sadržaj kontekstualizirao i time izbjegla njihova semantička disperznost. Svjesni smo pritom da i u našem slučaju vrijedi ona stara misao: da je bilo kakvo određenje “nečega” ujedno i ograničavanje toga “nečega” prema ostatku raznovrsnih “predmeta” i “značenja”, koje svojom definicijom nismo obuhvatili upravo “ovoga trenutka”. Tome usudu ne mogu izbjeći niti naše *priručne definicije poduzetništva, razvoja, modernizacije i razvojnih resursa*. One imaju posebnu svrhu samo u okviru ove knjige i zato ni ne smjeraju iscrpnom opisu svih mogućih sadržaja i značenja koji se vežu uz druge semantičke sklopove i konceptualne konstrukcije.*

Podsjećanjem na naša i na razumijevanja ovih termina u drugih autora, željeli bismo ponajprije podsjetiti na one (naj)važnije (eksplicitne i implicitne) sadržaje koje ti termini u svojoj “utrobi” nose. *Htjeli smo, osim toga, na taj način podsjetiti na to da razgovor o poduzetništvu i novim razvojnim izazovima Međimurja nije razgovor izvan konteksta*. Po našem mišljenju, taj kontekst čine ne samo hrvatske već i svjetske rasprave o problemima razvoja, modernizacije, moderne, regionalnog razvoja i upravljanja razvojnim resursima. I prije svega, taj kontekst čine sve brže i isprepletenije ekonomske, tehnološke i političke promjene u svijetu oko nas, od kojih se više ne možemo izolirati nekim ideološkim i političkim zidovima, ili pak jednostavnim umišljajima kao da nas se sve to “tamo vani” ne tiče.

Naša je polazna hipoteza da postoje određena razvojna obilježja Međimurja i obilježja međimurskoga poduzetništva koja u pozitivnom smislu izdvajaju Međimursku županiju od drugih hrvatskih županija, ali da se - zbog promijenjenih uvjeta u europskom ekonomskom, tržišnom i institucionalnom okružju - prethodni čimbenici razvoja postupno pretvaraju u ograničavajuće uvjete novoga ekonomskoga i poduzetničkog razvoja. Postupno stvaranje pretpostavaka "novoga razvoja" moguće je samo uz usporednu modernizaciju i poduzetničkih i institucionalnih struktura koje bi, zajedničkim naporima, osmišljavanjem koncepta endogenoga razvoja i novim shvaćanjem međimurskih resursa, trebale definirati nove pravce razvoja i bitne dimenzije međimurske konkurentnosti u skoroj budućnosti.

Razlozi traganja za primjerenim pojmovima oslobođeni su na ovu polaznu hipotezu i brojne druge, mahom kasnije razvijene, pretpostavke naše analize. Kad je pak riječ o (pret)povijesti ovih termina, prvo, riječ je o pojmovima koji su već dugo i u svakodnevnoj "upotrebi", ali i u rječnicima različitih društvenih (ponajprije ekonomskih) znanosti. Neki od njih ušli su u sferu općeprihvaćenih, demokratskih i gotovo "svetih" stečevina suvremenih društava, na onaj način koji ističe R. Peet kada kaže da je "razvoj jedna od temeljnih vjera modernoga svijeta" (Peet, Hartwick, 1999.:1)

Drugo, dugotrajnost uporabe tih pojmova upozorava nas i na povijesnu i kontekstualnu promjenljivost njihovih značenja i sadržaja. Pitanje je, naime, imaju li pojmovi poduzetništva, razvoja, modernizacije i resursa isto značenje danas kao i prije pedesetak godina. Kad je riječ, primjerice, o razvoju, s jedne strane riječ je o složaju raznolikih znanstvenih, tehnoloških, demokratskih, vrijednosno-etičkih i socijalno-organizacijskih dostignuća ujedinjenih u naporu izgradnje jednoga boljeg svijeta.¹ Iz toga kuta razvoj možemo shvatiti kao "upotrebu proizvodnih resursa društva za poboljšanje životnih uvjeta najsiromašnijih ljudi" (Peet, Hartwick, 1999.:1). No, istodobno razvoj može značiti i "više svega za svakoga unutar društvenoga i ekonomskog sustava u kojem još uvijek najviše dobiva njih nekoliko".

Čemu se, dakle, prikloniti? Posve širokim određenjima nama relevantnih pojmova, ili pak sužavanju

njihovih sadržaja na samo neke “zdravorazumske aspekte”, mahom ekonomskog karaktera? Umjesto ho-da po tim “krajnjim” definicijama, pokušat ćemo do-ći do određenoga razumijevanja nama bitnih pojmo-va, ne robujući “definijskoj širini” bez svijesti o kontekstu rasprave (a to je razvoj poduzetništva u Međimurju), ali istodobno izbjegavajući svođenje svih pojmovnih sadržaja na samo jednu (mahom ekonom-sku) dimenziju, dimenziju koja tek potvrđuje puko “stanje stvari”, bez uočavanja njihovih skrivenih mo-gućnosti – u nekom drugom, načelno zamislivom od-nosu ljudi, znanja, institucija i situacija.

PODUZETNIŠTVO

Živimo u društvu koje se smatra demokratskim i ujedno društvu koje, barem na razini službene politi-ke, poticanje poduzetništva smatra jednom od priori-tetnih djelatnosti. U takvoj situaciji čini se da je lakše identificirati poduzetnike (koji su “svuda oko nas”), nego promisliti što zapravo jest poduzetništvo. U vri-jeme socijalizma u Hrvatskoj se gotovo kradomice go-vorilo o ekonomskoj/profitnoj funkciji poduzeća, po-duzetništvo je institucionalno bilo zabranjeno, a dru-štvene znanosti su tek krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina prošloga stoljeća počele govoriti o “kolektivnom poduzetništvu” kao važnom proble-mu ekonomskoga i društvenog razvoja (usp. Župa-nov, 1977.). Danas, naoko, poduzetništvu dobro ide i ono nema velikih institucionalnih/političkih ograni-čenja, pa ipak... Nisu svi koji su imali “određenu pri-liku” postali i poduzetnicima, niti su svi koji su po-stali poslovni ljudi prešli u poduzetnike i uza sve to u svojim poduzećima zaposlili velik broj novih radni-ka! S druge strane, jesu li poduzetnicima samo vlasni-ci obrta, malih i srednjih poduzeća (kako sugerira i ime jednoga od ministarstava hrvatske vlade), ili me-đu njih možemo ubrojiti i menadžere velikih, uspje-šnih poduzeća?

Prethodna pitanja imaju, jasno, i teorijske i prak-tične implikacije. Teorijske: jer usmjeravaju istraživače na poseban segment poslovnih ljudi i poseban seg-ment gospodarstva, kao one od kojih se možda mogu očekivati u određenoj vremenskoj perspektivi i eko-

nomski rast te tržišne i društvene inovacije. Praktične: jer o određenom shvaćanju poduzetnika i poduzetništva može ovisiti položaj određenoga tipa poslovnih ljudi u poreznom i gospodarskom sustavu, kao i u sustavu državnih poticaja za poduzetništvo.

Podsjetimo da su američki autori Hebert i Link još 1989. godine identificirali *dvanaest različitih uloga/definicija poduzetnika u ekonomskoj literaturi* (pregled 1.) Kad bismo htjeli nabrojiti različite teorije poduzetništva, od klasičnih do suvremenih teorija poduzetništva, mogli bismo napisati poveći rad posvećen samo sličnostima i razlikama definicija poduzetnika u tim teorijama.

Pregled 1.
Uloge poduzetnika u razvoju
ekonomske misli prema
mišljenju Heberta i Linka

-
1. Poduzetnik je osoba koja snosi rizik povezan s neizvjesnošću
 2. Poduzetnik je osoba koja osigurava financijski kapital za poslovne projekte
 3. Poduzetnik je inovator
 4. Poduzetnik je osoba koja odlučuje/donosi odluke
 5. Poduzetnik je vođa u području zvanom gospodarstvo
 6. Poduzetnik je menadžer ili ravnatelj
 7. Poduzetnik je organizator i uskladitelj ekonomskih izvora
 8. Poduzetnik je vlasnik poduzeća
 9. Poduzetnik je onaj koji zapošljava proizvodne izvore/resurse
 10. Poduzetnik je onaj koji zaključuje ugovore
 11. Poduzetnik je onaj koji prosuđuje i vrednuje
 12. Poduzetnik je osoba koja alocira proizvodne resurse za različite (alternativne) uporabe
-

Izvor: J. Žižek, 1999.

No, to bi nas daleko odvelo. Zadržimo li se pak samo na spomenutim ulogama (pregled 1.), uočit ćemo da su u njima sažete različite teorije o poduzetnicima i poduzetništvu u određenoj vremenskoj perspektivi – od R. Cantillona (poduzetnik je špekulant), preko J. A. Schumpetera (poduzetnik je inovator) i F. Knighta (poduzetnik svladava neizvjesnost), do W. Baumola (produktivno, neproduktivno i destruktivno poduzetništvo). Kad je riječ o Međimurju i pretpostavimo li da među međimurskim poduzetnicima dominiraju samo “poduzetnici-vlasnici poduzeća”, možemo se pitati: koja bi od drugih poduzetničkih uloga bila naj-

poželjnija za budući (poduzetnički) razvoj Međimurja: uloga nositelja financijskog kapitala, uloga inovatora ili pak uloga menadžera i gospodarskih vođa?

Ono što mislimo da je važno za našu raspravu o Međimurju, a što ova lista poduzetničkih uloga nedostavno ističe, jest poseban odnos između bitnih elemenata poduzetničkog procesa. Poduzetnički proces, ili "proces stvaranja nove vrijednosti" (A. Vahčić, 1999.), naime, povezuje tri pokretačke sile: poduzetnika – osnivača poduzeća (poduzetnički tim), poduzetničku priliku i potrebna sredstva. To shvaćanje poduzetničkog procesa oslanja se na definiciju poduzetnika koju su razvili H. Stevenson i J. Timmons (usp. Čengić, 1995.).

Stevenson shvaća poduzetništvo kao "kao osobit pristup upravljanju poduzećem koji se temelji na tražanju za poslovnom prilikom, bez obzira na trenutno kontrolirane resurse". Poduzetnik može osnovati poduzeće, međutim, bez prave poslovne prilike njegovo je poduzeće "tigar od papira". Istodobno, i najbolje poslovne prilike bez potrebnih financijskih resursa ne rađaju željenim učincima. To shvaćanje poduzetništva istodobno podsjeća na to da akteri poduzetničkog procesa nisu nužno svi koncentrirani u jednoj osobi. Primjerice, obrtnik koji radi za sebe i počeo je posao vlastitom ušteđevinom u jednoj osobi predstavlja i radnika, i vlasnika obrta/poduzetnika, i menadžera i financijera poslovnog pothvata. Međutim, poslovna skupina koja želi razviti u nekom kraju posve novu proizvodnju (dakle, djeluje od početka kao poduzetnik-inovator), ima za nju dobru ideju i poslovnu priliku, ali ne i financijska sredstva, mora prvo utrošiti znatna sredstva i vrijeme da poveže sve elemente "poduzetničkoga lanca" u dobru organizaciju koja, tek nakon određenog vremena, može donijeti željeni ekonomski uspjeh!

Dok Stevensonovo razumijevanje cjeline poduzetničkog procesa kao osebujne kombinacije i osoba i poslovne prilike upozorava da su za poduzetništvo važni i ljudi i okolnosti, Baumolovo shvaćanje poduzetništva upozorava na vrijednosno-etičke dimenzije poduzetničkih aktivnosti i društvenu ne/korisnost poduzetništva. Naime, dok su njegovi prethodnici, poput J. Schumpetera i I. Kirznera, isticali poduzetnike kao inovatore ali i "kreativne imitatore" koji su u iskorištavanju poslovnih prilika slijedili svo-

je osobne interese, Baumol se upitao koja je korist takvih poduzetničkih aktivnosti za društvo u cjelini. Naime, po njegovu mišljenju se u svim prethodnim pristupima poduzetništvu pretpostavljalo da poduzetnički napori pridonose istodobno i blagostanju društva u cjelini. Do toga, međutim, kako ističe i V. Franičević, ne mora doći (1999.:44): poduzetnici se mogu osobno bogatiti, a da su koristi toga procesa za društvo minimalne.

Baumol je svojim razlikovanjem “društveno produktivnog” od “društveno neproduktivnog” poduzetništva svim drugim akterima poduzetničkoga razvoja zadao nove zadaće, ponajviše središnjoj državnoj vlasti, a zatim i lokalnim vlastima. Postavlja se, naime, pitanje kako razvijati produktivna poduzetništva i kojim mjerama sprečavati loša institucionalna rješenja za poduzetnički razvoj, traganje za rentama bez ulaganja u obliku rada i kapitala (od poduzetnika) i, istodobno, kako sprečavati “ponudu renta” – od svih onih koji se prema poduzetnicima javljaju kao bitni čimbenici ostvarenja njihovih poslovnih prilika?² Ta su pitanja posebno važna za postsocijalističke zemlje u kojima je, u posljednjih desetak godina (pogotovo tijekom privatizacije), došlo do brojnih primjera grabežljiva ponašanja i poslovnih ljudi i vladajućih elita. Ta ista pitanja pogađaju i poduzetnički razvoj Međimurja, a odnose se i na ponašanje međimurskih poslovnih i poduzetničkih skupina, ali i lokalnih institucija vlasti i lokalnih političkih elita. Jer, svatko od njih na svoj način pridonosi, odnosno ne pridonosi “produktivnom razvoju” svojega kraja.

Zaključimo: ovdje ćemo, na operacionalnoj razini, pod poduzetnicima najčešće smatrati vlasnike obrta, malih i srednjih poduzeća, no istodobno ćemo voditi računa o svim bitnim elementima poduzetničkoga procesa te o razlici između društveno produktivnoga i društveno neproduktivnoga poduzetništva. Razvoj lokalnih okolina osobito ovisi o produktivnom poduzetništvu i pravodobnom uočavanju promjene naravi dobrih poslovnih prilika u neposrednom okružju.

Dugo je razvoj bio samo “ekonomski razvoj” – poistovjećivan s pukim ekonomskim rastom, međutim, danas su ne samo znanstvenici već i dobar dio političara svjesni, barem na razini “javne uporabe pojmova” te razlike.³ Ipak, iako je ta razlika i za nas važna, ne možemo poreći da ekonomski rast predstavlja jednu od najvažnijih karika u lancu razvoja. Nužnu, ali ne i dostatnu za mjerila razvoja iz današnje perspektive. *Kompleksnije razumijevanje razvoja povezano je također i s razvojem i teorijskim zabudama sociologije razvoja.*⁴ Ona je sve do kasnih šezdesetih i sedamdesetih godina, do razdoblja poznate naftne krize u svijetu, razvoj različitih (ne-zapadnih) društava pokušala opisati kao put od “nerazvijenih” do “razvijenih” društava, koristeći se pritom zapadnim/američkim vrijednostima i mjerilima kao jedinim stvarnim (nadmoćnim) mjerilima razvoja! “Sociologija razvoja prešutno je sve do kraja sedamdesetih godina (prošloga stoljeća) počivala na tezi da druga društva postaju, ili bi to barem trebala, poput ‘nas’. Za većinu je sociologa temeljna uloga sociologije razvoja bila u tome da se mjeri ritam te promjene i zapreke koje je o/ne/mogućuju” (I. Marsh, 1996.:360).⁵

Marshova konceptualizacija socioloških teorija razvoja donekle je pojednostavljena i nedostatno razlikuje ekonomske teorije rasta i razvoja od socioloških teorija modernizacije (koje su dobro uočili Peet i Hartwick, 1999.). Međutim, ovdje nam je korisna, jer u nekoliko grubih opisa ističe neke temeljne ideje oko kojih se vrti većina teorijskih pristupa u okviru promišljanja razvoja iz šire perspektive. Ukratko, Marsh spominje teoriju modernizacije W. W. Rostova, teoriju o pod-razvijenosti Andre G. Franka, teoriju svjetskoga sustava I. Wallersteina, teoriju o raščlanjivanju načina proizvodnje E. Laclaua i Giddensovu (ali i Rosenauovu) teoriju globalizacije kao teorije na kojima počiva i povijest te discipline, ali i dobar dio suvremenih rasprava o bitnim problemima razvoja današnjice.

W. W. Rostov je u svojoj teoriji o pet stupnjeva razvoja taj razvoj opisao kao put od “tradicionalnoga društva” do “društva velike masovne potrošnje”. A. G. Frank je, krajem šezdesetih godina, razvijene i ne-

razvijene zemlje opisao kao dijelove istog, "svjetskog sustava dominacije" u kojem kapitalističke svjetske metropole ekonomski i kulturno eksploatiraju središta periferije i onemogućuju im razvoj po vlastitoj mjeri. Sljedeći te teze, I. Wallerstein je upozorio na koncept "socijalnog sustava". "Povijest svijeta, argumentira on, ne bi se trebala promatrati samo kao povijest različitih nacija-država eksploatiranih od drugih država-nacija, kao u Frankovu modelu, već prije kao evoluciju posve različitih socijalnih sustava. Ti socijalni sustavi donekle slične Marxovim načinima proizvodnje, iako u Wallersteinovu modelu postoje tri, a ne kao u Marxa, pet dominantnih načina proizvodnje" (Marsh, 1996.:370; usp i Wallerstein, 1974.).

E. Laclau je svojim pristupom problematizirao tezu o razlici između središta i periferije. Zapravo, njegova je temeljna teza da kapitalizam sasvim sigurno "živi u središtu sustava", ali da na njegovoj periferiji mogu živjeti različiti načini proizvodnje, što se vidi iz jednostavne analize lokalnih proizvodnih odnosa i njihovih aktera. Laclau je, prema Marshovu mišljenju, zapravo pobijao bitne Frankove teze, jer je pokazao da se kapitalizam koristi, za svoje svrhe, različitim načinima proizvodnje. Zato mu i nije potrebno da svagdje (na periferiji) ima izravnu ekonomsku kontrolu i vlastite oblike ekonomskih odnosa. *Laclauove teze upućuju na lokalne dimenzije razvoja, ali i lokalne odnose proizvodnje.* To nam se čini važnim i za razgovor o razvoju Međimurja, o čemu ćemo nešto kasnije detaljnije raspravljati.

Teorija globalizacije (bolje rečeno: teorije globalizacije) razvijala se posljednjih petnaestak godina, a osobito je postala relevantnom za rasprave o razvoju nakon pada komunizma, početkom devedesetih godina prošloga stoljeća. Rasprave unutar nje odražavaju dobrim dijelom činjenicu da je kapitalizam postao "dominantan svjetski socioekonomski sustav", sustav koji živi od razvoja i nametanja "novih pravila razvoja" uz pomoć "razvoja svjetskoga tržišta". Kako bismo dokazali da je globalizacija doista nešto "živuće", ne treba ići daleko od naših granica. Svjedoci smo da su danas pojedine ekonomske djelatnosti i u Hrvatskoj (od poljoprivrede do željezara i kemijske industrije) također pod utjecajem svjetskoga tržišta, bez

obzira na to kakvi su u nas odnosi rada i kapitala te drugi odnosi proizvodnje. Međimurski poduzetnici također moraju sve više pozornosti posvećivati kretanjima na tom tržištu, žele li sačuvati barem minimalne tržišne pretpostavke za opstanak svojih obrta i poduzeća.

Što je zapravo globalizacija? Zasada nema jednoznačnog odgovora na to pitanje, pa ga ni mi ovdje nećemo ponuditi. Za Marsha je to, ponajprije, moderni kapitalistički sustav koji je – u sprezi s liberalnom demokracijom i naglaskom na materijalizam i potrošačku kulturu – promijenio društva diljem zemaljske kugle (Marsh, 1996.:375). Za neke naše autore globalizacija je “posljednji stadij u neprestanom procesu društvene promjene”, jer su “tendencije globalizacije bile inherentno prisutne u procesima industrijalizacije i modernizacije.” (usp. Ž. Šporer, u: Meštrović, 2001.:4). Međutim, prema mišljenju ove autorice, konceptualno industrijalizaciju i modernizaciju ne možemo izjednačiti sa suvremenim pojmom globalizacije. Naime, industrijalizacija i modernizacija mogu se razviti u izoliranom društvenom sustavu, primjerice u nekoj naciji-državi ili nekom dijelu svijeta. Globalizacija je pak proces industrijalizacije i modernizacije koji se širi globalno i ima integrirajuću funkciju” (isto, str. 4).

Ovaj sociološki uvid razlikuje se od ekonomske perspektive prema kojoj je globalizacija ponajprije otvorenost prema drugim zemljama, dakle proces uklanjanja zapreka za inozemna ulaganja, financijske transakcije, trgovinu i rad. Na tom su tragu Silbert i Klodt (1999.) globalizaciju definirali “kao proces pretvaranja zasebnih nacionalnih gospodarstava u integrirano svjetsko gospodarstvo” – uz pomoć međunarodne trgovine, međunarodnoga kretanja čimbenika proizvodnje (kapitala i radnika) i međunarodnoga širenja tehnologije.⁶ Za Rosenaua je (prema Marshovu mišljenju, 1996.) glavni imperativ globalizacije “proces tehnološkoga razvoja” koji je nametnuo kapitalizam i koji dovodi, u sprezi s ukupnom ekonomskom i političkom moći pojedinih transnacionalnih poduzeća, do slabljenja moći manjih država-nacija. *Uz slabljenje nacionalne autonomije teče istodoban proces jačanja nadnacionalnih svjetskih institucija (kao što su EU, OECD, IMF, G7,*

WTO itd.) koje, sa svoje strane, šire kapitalističke institucije i nova ekonomska pravila igre diljem svijeta.

Za A. Giddensa globalizacija je nejednoliki proces koji dodatno raščlanjuje lokalne društvene odnose, čupajući ih iz lokalnoga konteksta pod utjecajem kretanja kapitala i nove međunarodne podjele rada. U konačnici, globalizacija na taj način može oslabiti lokalne aktere razvoja, pogotovo kada oni ne prate globalizacijske procese još u njihovu začetku (1990.). Temeljne su institucije globalizacije iz Giddensove perspektive svjetska kapitalistička ekonomija, međunarodna podjela rada, sustav nacija-država i svjetski vojni poredak. Z. Zeman ističe da je globalizacija za Giddensa sastavni dio modernosti, jer “globalizacijske tendencije povezuju pojedince u sustave širokoga raspona u procesu čiju narav Giddens opisuje kao ‘kompleksnu dijalektiku promjene i na lokalnim i na globalnim polovima’” (1998.).

Međutim, kada promatramo odnose između “globalizacijskih imperativa” i lokalnih okružja (nacija-država, regija...), treba istaknuti i Giddensovu misao da taj susret – bez obzira na načelnu opasnost za lokalne zajednice, nije tek puka predaja lokalnog okružja međunarodnim tržišnim silama, već susret međusobnoga prilagođavanja. Prema tomu, globalizaciju ne treba gledati kao “proces koji bi planetarno distribuirao i u lokalne kontekste jednostavno ubacivao ‘gotove proizvode’ modernizacije koji bi onda, poput kakvoga stranog tijela, ostali neizmijenjeni u novim okvirima. Ono globalno, naprotiv, stupa u interakciju s lokalnim i tako stvara osebujne, bitno nove situacije i strukture. Učinci globalizacije ne vide se u pukom zbrajanju lokalnoga i globalnoga, nego u njihovom uzajamnom prožimanju koje kvalitativno mijenja život na lokalnim točkama i time povratno redefinira i globalni okvir” (Zeman, 1998.:23).

Prema tome, iako je jedan dio pojmovnog aparata različitih teorija razvoja uglavnom orijentiran na “globalne probleme razvoja”, postoje radovi koji su zanimljivi i za istraživanje razvoja na nižim razinama analize (razina države-nacije, pojedinih regija). Tu svakako treba ubrojiti spomenute ideje E. Laclaua o koegzistenciji različitih tipova i odnosa proizvodnje, pa i Giddensove teze o “globalizacijskom pritisku” kao

dvosmjernom procesu koji je ovisan i o sposobnosti lokalnih okružja da na njega kreativno reaguju. Pod razvojem ćemo smatrati kompleksnu pojavu koja uključuje i određene stope ekonomskog rasta, ali i standarde življenja i stilove života. Kako ističu Foss, Johansen i Kann (1996.), iako je razvoj ponekad teško definirati, on je “svakako povezan s promjenom u određenom vremenu”. Razvoj se tako odnosi i na ekonomske, i na demografske, i na socijalne, i na kulturne i okolišne promjene na određenom prostoru.

Kad je riječ o Međimurju, posebnu ćemo pozornost svratiti na neke bitne varijable-odrednice razvoja, kao što su: sociodemografska i ekonomska obilježja (radno-aktivnog) stanovništva, struktura lokalnoga gospodarstva i njegovi ekonomski rezultati, struktura malih i srednjih poduzeća s mogućnostima ekonomskog rasta te struktura temeljnih zapreka poduzetničkom razvoju Međimurja. Poduzetnički razvoj Međimurja “mjerit” ćemo na nekoliko načina: praćenjem statistike broja aktivnih poduzeća, njihova ekonomskog učinka (preko statistike izvoza/uvoza) i broja zaposlenih radnika. Osim toga, posebnu ćemo pozornost svratiti na međimurske resurse koje “relevantna javnost” (poslovna, stručna, politička) smatra obećavajućim sredstvima budućega gospodarskog razvoja Međimurja.

MODERNIZACIJA

Teško je reći da društvene znanosti, a među njima osobito sociologija, imaju jednoznačnu sliku modernizacije, onoga što ona pretpostavlja, uključuje i implicira za društvo u cjelini i njegove posebne segmente. Većina radova koji se bave društvenom modernizacijom ističu tek neke aspekte modernizacijskoga totaliteta.⁷ Modernizacija je uglavnom određena: a) kao proces prihvatanja racionalne kapitalističke organizacije formalno slobodnog rada, b) kao proces “industrijske”, odnosno “postindustrijske modernizacije”, c) kao proces difuzije političke moći i njezina “djelovanja na daljinu”, uz uvažavanje subjektiviteta političkih aktera te d) kao sposobnost upravljanja kompleksnim sustavima i njihova mijenjanja zbog novih zahtjeva koji dolaze iz okoline sustava (usp. Čengić, 1997.)

U kontekstu takve “definijske disharmonije” je dva je iznenađujuće što ni sama sociologija nema jednoznačnu sliku modernizacije i moderniteta. Zeman podsjeća, polazeći od P. Bergerove klasifikacije socioloških teorija modernizacije, da postoje dva osnovna tipa teorija modernizacije (1998.:18). U užem smislu, taj se pojam primjenjuje na skup teorijskih istraživanja američkih znanstvenika poslije Drugoga svjetskog rata koji su pokušali, na iskustvima brzoga razvoja afričkih, azijskih i latinoameričkih društava, stvoriti prihvatljive i realno primjenjive modele razvoja relativno zaostalih društava. Teoriju modernizacije u širem smislu čine promišljanja moderniteta na tragu tradicija klasične sociologije (usp. i definicije u: Jary i Jary, 1996., te Kuper i Kuper, 1996.).

Kad je riječ o klasičnoj sociologiji, valja reći da je koncept racionalističkog modela modernizacije možda najdublje iznio M. Weber. Prema mišljenju M. Haralambosa (M. Haralambos, R. Heald, 1994.), Weber je vjerovao da je prirodu modernog društva najlakše shvatiti razumijevanjem procesa njegove birokratizacije. Jasno, Weber je zapravo govorio o svojem idealnom modelu birokracije, tipičnom za zapadnu civilizaciju (M. Đurić, 1964.; M. Weber, 1986.). Haralambos ističe da je Weber, polazeći od svoje teorije o tipovima društvenoga djelovanja (afektivno, tradicionalno, racionalno), u procesu birokratizacije pratio zapravo mijene racionalizacije, jer je “racionalno djelovanje postalo dominantnim načinom djelovanja u modernom industrijskom društvu”.

Za nas je mnogo važnija jedna druga Weberova teza, teza koju Haralambos ovdje ne ističe dostatno. To je teza o izvoru racionalnoga ponašanja u industrijskom društvu; naime, *Weber izvore racionalizacije i racionalnog ponašanja vidi u važnoj inovaciji zapadnoga društva - u racionalnoj kapitalističkoj organizaciji formalno slobodnoga rada*. Time je Weber i pojam industrijskoga, odnosno modernog društva doveo u izravnu vezu s nastankom i razvojem kapitalističkoga poduzeća. Na taj je način upravljačka, radna, organizacijska, tehnološka i kulturna evolucija kapitalističkoga poduzeća postala sastavnim dijelom povijesne evolucije zapadnoga modela kapitalizma - od vremena

prvih manufakturnih radionica do današnjih računalnih sustava proizvodnje dobara.⁸

Prema mišljenju I. Rogića, modernizacija je višeslojan pojam koji je moguće pratiti kao proces na nekoliko razina (Rogić, 1998.). Na simboličnoj razini modernizaciju je moguće shvatiti uz pomoć vrednovanja osobne i društvene slobode kao “središnjeg dobra”. “Simbolično promatrano, dakle, modernizacija je istovrsna jednoj vrsti društvenog napretka u slobodu”, napretka koji su neki autori opisivali kao “racionalizaciju” (Weber) ili pak kao “fragmentaciju” (Parsons). Na institucionalnoj razini modernizacijska preobrazba uključuje procese koji su opisivani kao “birokratizacija” i “urbanizacija” (Weber), “civilizacija” (Elias), “institucionalizacija društva” (Toenies) i srodne. “Budući da je oslobađanje cjelovit proces, koji obuhvaća i pojedince i skupine i društva kao cjeline, institucionalizacija se odigrava kao *globalni proces* kojemu je zadaća oblikovati praktične obrise društvenoga svijeta što se konvencionalno zove građanskim” (Rogić, 1998.:45).

Osim simbolične i institucionalne razine modernizacije, Rogić u raspravu uvodi ponovno i *pitanje tehničke razine modernizacije*. Na tom tragu on postavlja, po našem mišljenju, nekoliko važnih pitanja. Prvo, na koju se ideju stroja oslanja “tehnički sklop” jednoga društva? Drugo, kako takvo društvo održava i obnavlja opću tehničku kompetenciju svojih članova? Treće, kako organizira tehnički/tehnologijski sektor proizvodnje? Četvrto, kako osigurava i organizira inovacije nužne na sve tri prijašnje razine (teorijskoj, izobrazbenoj i proizvodnoj)? Ta se pitanja, zapravo, bez ostatka vežu uz sudbinu industrije i industrijske modernizacije u bilo kojoj, pa i u našoj zemlji. Naime, devedesete godine protekloga stoljeća možemo bez rezerve ocijeniti “desetljećem dezindustrializacije hrvatskoga gospodarstva” (usp. Županov, 2001.). No, može li se iole smislene govoriti o tehničkoj modernizaciji društva bez većega “industrijskog utemeljenja” toga istoga društva? Može li se uopće sanjati bilo kakva modernizacija političkoga, ekonomskoga, kulturnog i tehnološkog podstava društva uz (političko-ekonomski gledano) “kolektivan zaborav” vlastitih inovacijskih potencijala? Sva ta pitanja vrijede jednako i za Hrvatsku i za bilo koju njezinu županiju, pa, dakako, i za Međimurje.

Ovdje treba podsjetiti da se razvoj ne može temeljiti samo na pukim imitacijama. Zapravo, "puke imitacije" ne postoje, jer i primjena poznatih rješenja traži određenu razinu pojedinačne i kolektivne kreativnosti. Prije je riječ o tome da se političke i gospodarske elite prema tim procesima ne smiju odnositi pasivno, kao da se to njih ne tiče, već aktivno – pokušavajući i u određenim prilikama zauzeti aktivan stav prema njima i razviti određen tip upravljivosti njima. Pojam upravljivosti rabimo na tragu ideja koje su razvili P. Miller i N. Rose (1993.). Polazeći od Foucaultova koncepta "vladanja/upravljivosti (governmentality)", kao analitičkog oruđa u analizi dimenzija političke moći u liberalnim demokratskim društvima Zapada, Miller i Rose razvili su termine "političke racionalizacije" i "tehnologije upravljanja".

Prema njihovu mišljenju, u modernim društvima politička moć ostvaruje upravljivost u različitim područjima života i pritom ovisi o intelektualnim tehnologijama, praktičnim aktivnostima i društvenim autoritetima koji su usko povezani s ekspertizom. Prema tom pristupu, politička moć – koja nije svediva tek na državni aparat – oduvijek je na neki način intervenirala u društvo i u pojedine dijelove društvenoga sustava. No, moderno društvo obilježava težnja da se, uz pomoć intelektualnih tehnologija i stručnjaka, pojedinci, skupine i institucije navedu na određeno ponašanje bez vidljivoga narušavanja njihove autonomije i subjektiviteta (government at a distance). Svijet poduzeća postao je danas jednim dijelom i određena "arena subjektiviteta": unutar rada pokušava se ostvariti osobni razvoj, ispunjenje ljudskih potencijala i suradnja između menadžera i radnika (usp. i D. Čengić, 2000.). Postavlja se pitanje: koje intelektualne tehnologije rabe naše lokalne političke i poslovne elite za planiranje budućega razvoja i odgovore koje traže novi razvojni i modernizacijski izazovi!? Također, je li i dalje moguć određen razvoj poduzetništva u lokalnim okružjima bez novoga "ugovora" između poslodavaca i zaposlenih koji bi, bolje no dosad, definirao osobne prihode za "pošteno odrađen posao" i dodatna ulaganja u naobrazbu radne snage?

Pojam upravljivosti treba gledati također i kao jedan aspekt modernosti konkretnoga političkoga, poslovnoga i in-

stitucionalnoga sustava određenoga okružja. Na onaj način kako je modernost definirao A. Tourraine (I. Kuvračić, 1990.). Tourraine na razini analize globalnih društava ustvrđuje da se modernost definira “narastajućom razinom intervencije društva na sebe samo”. Društva (u njegovoj evolucijskoj tipologiji: tržišna – industrijska – programirana) prelaze od proizvodnje svoje trgovine na proizvodnju svoje industrije, a potom na proizvodnju svoje kulture. Međutim, on istodobno smatra da se modernost pojedinačnoga društva više ne smije definirati tek racionalizacijom, pobjedom zakona i općega pravila, već ponajprije “sposobnošću da se dadu odgovori na mijenjanje okoline i da se upravlja kompleksnim sustavima, što u središte analize stavlja teme kompleksnosti i neizvjesnosti”.

Razliku između modernosti i modernizacije Tourraine je ocrtao primjerom razvoja SAD-a, Njemačke i Japana. Po njegovu mišljenju, SAD su dugo sloville kao istodobno moderne, racionalističke i naglašeno modernizatorske, no razvoj Njemačke i Japana – počevši od kraja 19. stoljeća do danas – pokazao je da i ne-moderne zemlje mogu postati modernizatorske. Gledano iz kuta upravljačkih filozofija, upravljanje na američki način, proizvedeno u brojnim poslovnim školama (business schools), primjena je načela filozofije prosvjetiteljstva i racionalnoga mišljenja na rukovođenje poduzećima.

Dobro upravljanje je ono koje definira funkcije, koje definira aktivnosti i čini sve proračunljivim. Japanski se način, po mišljenju Tourainea, poziva na mobilizaciju, a ne na racionalnost, njime se jača sposobnost promjene velikih organizacija ili malih skupina. “Tu je, kao u vojnom životu, cilj definiran u posebnim terminima: osvojiti tržište, ovladati tehnikom. A efikasnost se mjeri načinom na koji se neka kompleksna organizacija uspijeva prilagoditi novim modalitetima funkcioniranja. Upravljanje na američki način može se definirati kao modernije, upravljanje na japanski način kao više modernizatorsko ili više mobilizatorsko”.

Touraineove ideje dovode do poznate teze, do teze da najmodernija društva nisu ona koja se najviše udaljuju od racionalizatorskih modela, već ona koja o temi racionalizacije mogu najviše reintegrirati druge dimenzije djelovanja,

društvene organizacije i aktere društvene akcije. Prilagodimo li njegove ideje našem predmetu razgovora, postavlja se pitanje kako se su-odnose racionalnost dosadašnjega razvoja i politika moguće mobilizacije – za – razvoj u Međimurju. Možemo li novu mobilizaciju – za – razvoj smatrati ujedno začetkom nove upravljivosti razvojnim procesima u okvirima Međimurske županije?

Na operacionalnoj razini mi ćemo se, između različitih aspekata modernizacije u našem istraživanju poduzetničkoga razvoja Međimurja, posebno zadržati na *pitanju tehničke kompetencije međimurske poduzetničke, ali i vladajuće političke elite.* Dok je prva važna za tehnološku modernizaciju međimurskog poduzetništva, druga je važna za institucionalnu modernizaciju lokalnoga administrativnog aparata. S tim u vezi posebno će se tematizirati: a) poduzetničko-marketinško pozicioniranje Međimurske županije u skoroj budućnosti, kao jedan od mogućih odgovora lokalne političke i poslovne elite na “globalizacijske pritiske” iz okoline i b) ulogu lokalnih institucija u postizanju određenog stupnja upravljivosti razvojnim procesima.

REGIONALNI RAZVOJ I MOGUĆA DEFINICIJA RESURSA

Ideja regionalnog razvoja počiva na nekoliko temeljnih ekonomskih činjenica i ideja: a) na činjenici da svaka zemlja ima unutar svojih granica regije/županije s izrazito velikim, odnosno izrazito malim stopama ekonomskog rasta, b) na činjenici da se s vremenom početne ekonomske nejednakosti pretvaraju u različite razvojne šanse (za gospodarske subjekte i za stanovništvo), koje pak dugoročno proizvode i velike socijalne nejednakosti u pojedinim zemljama, c) na ideji da se nejednaki odnosi između “središta” i “periferije” unutar nacija-država mogu donekle smanjiti poticanjem regionalnoga razvoja ekonomski nerazvijenih regija/županija (usp. Foss, Johansen, Kann, 1996.; Družić, 1998.; Froelich, 1999.; Karaman-Aksentijević, Kopal, 1999.; Čavrak, 2002.).⁹

Iako Hrvatska do danas nema oblikovanu strategiju regionalnoga razvoja, među ekonomskim i drugim stručnjacima iz društvenih znanosti postoji suglasje da je ona, kao država, bremenita regionalnim

ekonomskim, sociodemografskim i kulturnim razlikama (usp. Maleković, 2002.; Čavrak, 2002.; Družić, 1998.). Od brojnih argumenata za tu tvrdnju ovdje ćemo istaknuti samo dva.

Prvo, jedan od najvažnijih pokazatelja razine razvijenosti (bruto društveni proizvod po glavi stanovnika) pokazuje po županijama raspon između najmanje i najviše vrijednosti 1 : 8,4. "Budući da je taj omjer za sličan pokazatelj 1990. godine iznosio 1 : 6, može se zaključiti da je u prethodnom desetljeću ostvarena daljnja divergencija u razini gospodarske razvijenosti". (Čavrak, 2002.:652). Drugo, jedna je od pratećih pojava izostanka politike regionalnoga razvoja i tendencija izrazite centralizacije gospodarstva Hrvatske u Zagrebu i u svega nekoliko regionalnih gospodarskih središta. Na taj je način "definitivno napušten koncept policentričnog razvitka Hrvatske i ostvaren model monocentričnog razvitka, sa Zagrebom kao jedinim centrom" (Čavrak, 2002.:652).¹⁰

Regionalni razvoj kao poseban problem razvojne politike pojedinih zemalja može se iz sociološke perspektive promatrati barem na dva načina: a) s obzirom na ekonomske i društvene pretpostavke pojavljivanja tog tipa razvoja kao relevantnoga društvenog problema i b) s obzirom na (društvene, ekonomske, tehnološke, itd.) čimbenike kojima se, kao takve, regionalne razlike mogu objasniti. Kad je riječ o prvom pristupu problemu, poznato je da se neki kraj/regija doživljava kao razvojno zaostao kada duže pokazuje izrazita obilježja visoke i trajne nezaposlenosti, niskih stopa rasta itd. U tom smislu, ekonomska i društvena revitalizacija takvih regija moguća je tek nakon određenog vremena, kada se u vodećim strukturama zemlje nejednaki ekonomski razvoj počne doživljavati kao realna zapreka ravnomjernijem ukupnom razvoju te zemlje.

Ovdje je posebno važno na koji način ta revitalizacija računa s resursima lokalnoga prostora. Ponudi li središnja državna vlast takvim krajevima tek preraspodjelu sredstava iz državnog proračuna, bez stvarnog uvažavanja lokalnih resursa (sadašnja situacija sa začecima regionalne politike u Hrvatskoj!), onda ona posve promašuje u rješavanju toga problema. Umjesto regionalne politike ona ugroženim krajevima nudi

tek neku vrstu “regionalno orijentirane pomoći”. No, stvarna regionalna politika na tragu je modernizacijskoga promišljanja su-odnosa lokalnoga i globalnoga, tragajući za produktivnim mjestom “endogenih resursa” (usp. Maleković, 2002.) u projektima obnove ekonomski nerazvijenih područja.¹¹

Kad je riječ o uzrocima regionalnih razlika u razvijenosti, novija istraživanja spominju nekoliko teorija koje ih pokušavaju objasniti. Primjerice, Foss, Johansen, i Kann (1996.:10-17) navode da se brži regionalni razvoj pojedinih krajeva može objasniti pomoću: a) neoklasične teorije otvorenog tržišta, ili, b) teorije tržišne neravnoteže, ili, c) teorije ekonomske jezgre (economic base theory), ili, d) teorije endogenog rasta/endogenih resursa, ili pak, e) uz pomoć teorije o središtu i periferiji kao međuovisnim, ali prostorno razdvojenim dijelovima jednog te istog sustava ekonomskog razvoja.

Dosadašnji poduzetnički razvoj Međimurja skloni smo promatrati iz kuta teorije endogenoga rasta/razvoja iz najmanje dva razloga. Prvo, Međimurje je prostorno maleno i teško bi se, osim iz literarno-analitičkih razloga (što ovdje ponekad i činimo) moglo smatrati zasebnom regijom u odnosu na okolne županije. Drugo, koncept endogenog razvoja nastao je u posljednje vrijeme, kao odgovor društvenih znanosti i menadžera lokalnih institucija na izazove globalizacije i očitog ekonomskog zaostajanja njihovih okolina u odnosu na aspirirane stope rasta i kakvoću življenja. Međimurje sasvim sigurno ne ubrajamo u nerazvijene hrvatske županije, no vjerujemo (temeljem baš dosadašnjega ekonomskog i poduzetničkog razvoja) da njegove upravljačke elite imaju relativno visoke aspiracije rasta i razvoja u neposrednoj budućnosti. Takve su aspiracije za boljim životnim standardom i ekonomskim razvojem često i proizvod prethodnoga, pretežno endogenoga razvoja pojedinih okružja, pa se javljaju kao prirodna evolucija dosegnutoga stupnja gospodarskog i kulturnog razvoja pojedine lokalne zajednice. U našem ćemo istraživanju pokušati identificirati i tu dimenziju međimurskog razvoja, posebno kad je riječ o razvoju obrta i malih i srednjih poduzeća u tom kraju.

S. Maleković ističe posebno da ovaj koncept razvoja povezuje dva važna načela: *načelo “razvoja odoz-*

do” (*development “from bellow”*) i načelo partnerstva, kao jednoga od temeljnih načela i lokalnoga i regionalnoga razvoja (usp. Maleković, 2002.:308-319). Endogeni razvoj načelno omogućuje transformaciju lokalnih ekonomskih i društvenih struktura poticajima “iznutra”, brzo reagiranje na vanjske izazove te specifične oblike društvene regulative na lokalnoj razini, kojih ne bi bilo bez ovoga tipa razvojnoga izazova.

Posebno je važno istaknuti da se u okviru ovog pristupa veća pozornost vraća i na regionalni identitet i na tradiciju, dakle sociokulturne aspekte razvoja. “U tim okolnostima, ‘mjesto’ ili ‘lokalitet’ više se ne promatraju kao fizički prostor ili regija u geografskom smislu, nego kao kompleks događaja i procesa što se odvijaju između ljudi, kao društveno-ekonomski prostor u okviru kojega su razvijeni ili bi se mogli razviti zajednički gospodarski interesi, kulturni identitet te identitet same lokalne zajednice” (Maleković, 2002.:309). Iz toga se kuta na raspoložive resurse (kao što su fizički i prirodni resursi, transportna i komunikacijska infrastruktura, akumulirani fizički, ljudski i sociokulturni kapital) ne gleda statički, već dinamički, često iz jedne gotovo postmoderne perspektive. Iz nje se zazivlje i posve nova uloga svih važnijih gospodarskih, političkih i društvenih čimbenika u lokalnom prostoru. Poduzetnici, menadžeri velikih tvrtka, poslovna udruženja, lokalne vlade, samonikle i privatne institucije – svi se oni u svjetlu lokalnoga ekonomskog razvoja javljaju istodobno, i kao njegovi resursi i kao neki od temeljnih aktera njegove konceptualizacije i izvedbe.

PITANJE SVRHE OVOG ISTRAŽIVANJA

Na kraju, koja je temeljna svrha ovoga napora? *Temeljna je svrha ovoga istraživanja da se analizom sadašnjega poduzetničkog razvoja Međimurja identificiraju temeljna uporišta njegova mogućeg razvoja u neposrednoj budućnosti, ali i upozori na to da je njegova sadašnja razvojna ograničenja moguće ukloniti samo politikom mobilizacije – za – razvoj u okviru koncepta endogenog razvoja Međimurja.*

Na tragu te ambicije u ovoj će se knjizi posebna pozornost svratiti i na: stanovništvo Međimurja kao

razvojni resurs prvoga reda, temeljna obilježja međimurskog poduzetništva, glavne zapreke razvoju međimurskih obrta i poduzeća, sadašnji i poželjni odnos između sociokulturnih vrijednosti, endogenih resursa i konkurentskog razvoja Međimurske županije te moguću ulogu glavnih aktera endogenoga lokalnog razvoja. U završnom prilogu pokušat ćemo bitne nalaze naše analize predočiti u obliku mogućih, načelnih uputa za djelovanje lokalnih aktera razvoja u smjeru jačanja lokalnih ekonomskih i razvojnih resursa, posebno poduzetničkih resursa Međimurja. Na taj ćemo način, nadamo se, uz analizu sadašnje situacije u ovdje skupljenim tekstovima dati i svoj prilog razradi moguće politike novoga razvoja poduzetništva u Međimurju.

BILJEŠKE

¹ M. Mols ističe u svojem prilogu o razvoju i teorijama razvoja da gotovo ne postoji izvoran filozofski pojam koji bi imao tako važan zbiljski i praktičan učinak poput pojma razvoja, jer je s razvojem povezana vjera u napredak do danas. On podsjeća na to da se riječ razvoj (u hrvatskom jeziku sinonim je te riječi: razvitak) u njemačkom jeziku prvi put pojavljuje 1645. godine, kao prijevod latinskoga *evolutio*. Veliki njemački filozof Leibniz koristio se terminom *development*, a u isto doba koristio se i glagol *volvare* (*motati*) koji je postao semantička osnova "razvoja". Mols time podsjeća da je od samoga početka razvoj označavao "razvijanje i stvaranje nečega što je gotovo već postojalo u savijenom stanju".

Ukratko, "riječ 'razvoj' u 18. i 19. stoljeću označava proces samospoznaje cijele jedne epohe koja je, kako se čini, utemeljena na napretku. Polazi se od pretpostavke da su i pojedinci i društvene tvorevine stekli dostatno umijeće i racionalnost da bi ulaganjem vlastita potencijala mogli stvoriti sve bolji i bolji svijet. Razvoj na taj način postaje svjetovnom verzijom kršćanskoga pojma Isusova spašavanja svijeta. Bez obzira na sve nijanse, imena poput Herdera, Kanta, Hegela, a poslije i Comtea, Marxa, Spencera, Toynbeea i mnogih drugih obilježavaju epohalno poimanje svjetskog procesa kao *creatio continua*. Osobito u društvenim znanostima gotovo su sve teorije o povijesnom i društvenom razvoju bile zajedničke konstrukcije jedne crte čiji je temeljni trend bio uzlazan i mišljen stupnjevano ili kontinuirano, odnosno kao dijalektička konstrukcija napretka od primitivnijih ka razumnijim oblicima" (M. Mols, Razvoj. Teorije razvoja, u: D. Nohlen, 2001.: 367–368).

² Franičević ističe da se do pojave W. Baumola i D. Northa u teorijama poduzetništva nije isticala važnost institucija za ponašanje i motivaciju poduzetnika. Međutim, institucionalno okružje može odlučujuće utjecati ne samo na ponašanje i motivaciju poduzetnika već i na njihov prinos ekonomskom rastu. S tim u vezi on citira Northa koji na jednom mjestu kaže: "Često se događalo da struktura poticaja koju pruža osnovni institucionalni okvir vodi stvaranju prilika za evoluci-

ju organizacija, a da pritom smjer njihova razvoja nije išao k promicanju aktivnosti koje povećavaju produktivnost. Umjesto toga, privatna se profitabilnost povećavala stvaranjem monopola, ograničavanjem ulaza i pokretljivosti čimbenika te stvaranjem političkih organizacija koje su ustanovljavale vlasnička prava koja se temelje na preraspodjeli, a ne na porastu dohotka” (usp. Franičević, 1999.:45).

- ³ Za razumijevanje ekonomskog rasta iz kuta društvenih znanosti usp. i: Kuper and Kuper, 1996.:219–220.
- ⁴ Sociologija razvoja može se definirati (i) kao posebna grana sociologije koja istražuje “socijalnu promjenu od agrarnih do industrijskih društava, a posebno u proučavanju Trećega svijeta. U užem smislu, pod njome se misli na one teorije socijalne promjene koje su povezane s teorijom modernizacije i s neo-evolucionističkim pristupima” (usp. Jary, Jary, 1995.:631). S tim u vezi usp. i poglavlje o sociokulturnim tumačenjima društvenih promjena u: N. Karajić, 2000.:53–77.
- ⁵ Sociolozi se globalizacijom bave, s jedne strane, u analizi sve veće složenosti društva, njegove diferencijacije i ubrzanja ritma promjena, a s druge strane, u analizi nove vrste društvenih odnosa i kulturnoj diseminaciji i unifikaciji. Šporer tako podsjeća da je i A. Giddens globalizaciju definirao kao “intenzifikaciju društvenih odnosa diljem svijeta”, odnosno kao “radikalizaciju kasnomodernog liberalizma” – na što podsjeća u svom radu u ovoj knjizi kasnije R. Kalanj. Politolozi se u ovom kontekstu bave s nekoliko pitanja: a) odnosom globalizacije i demokracije, b) promjenom uloge nacije-države, problemima suverenosti i autonomije, c) pitanjem svjetskoga vodstva i mogućnošću izgradnje civilnoga društva na svjetskoj razini (usp. M. Meštrović, 2001.:7–8.; 209).
- ⁶ Marsh ističe da se u naslijeđe sociologije razvoja trebaju uključiti i njezini najvažniji termini, ali i teorije s kojima se ona bavila ili se još uvijek bavi. Primjerice, sociologija razvoja je u brojnim “razvojnim studijama” (development studies) skovala termine koji su i danas u kolokvijalnoj upotrebi, kao što su termini Prvi svijet, Drugi svijet, Treći svijet i Četvrti svijet. Iza tih termina odražavaju se nekadašnji ideološki sukobi između komunizma i socijalizma, ali i globalne razvojne napetosti između bogatoga Sjevera i siromašnoga Juga, napetosti koje ni do danas nisu bitno smanjene. U naslijeđe razvojnih studija ulaze i pojmovi nerazvijenih zemalja (pedesete i šezdesete godine prošloga stoljeća) i zemalja – u – razvoju, kao i pojmovi podrazvijenih zemalja, razvijenih zemalja, “zemalja-tigrova” i globalizacije (usp. Marsh, 1996.:360–363).
- ⁷ Usp. za naše potrebe samo radove Z. Zemana (1998.), I. Rogića (2000.), N. Karajića (2000.), R. Kalanja (1994.) te definicije modernosti i modernizacije u rječnicima/enciklopedijama koje su uredili Jary & Jary (1996.) i Kuper & Kuper, 1996.
- ⁸ Brojne opće naznake sadržaja modernosti, kad se svedu na nešto operativniju razinu, upućuju na industrijalizam kao “fakticitet procesa modernizacije”. U svojoj, vrlo temeljitoj, studiji o ekonomici industrijske modernizacije (1992.), C. Antonelli, P. Petit i G. Tahor rabe pojam modernizacije kao “posrednički koncept” kojim povezuju Schumpeterove teze o inovacijama i poduzetništvu s Keynesovim teorijama o investicijama u razvoju kapitalističke tvrtke. Modernizacija je i za njih vrlo široko rabljen i istodobno fluidan pojam. Polazeći od Weberova razlikovanja “tradicionalnih” i “racionalnih” oblika akcije i organizacije, modernizacija bi se mogla shvatiti kao “proces prijelaza između ta dva oblika društvene akcije” (1992.:3).

Ne zalazeći u dublje "pojmovne aporije", Antonelli i suradnici odredili su modernizaciju kao "modernizacijski proces" koji se izražava na nekom području proizvodnje kad god se pojavi neka inovacija ili pak nova kombinacija sredstava proizvodnje koju pokreće schumpeterijanski shvaćen poduzetnik. Modernizacija je "kreativna reakcija na uočenu promjenu u praktičnoj tehnici djelovanja koju su potaknule inovacije pionirskih tvrtka" (1992.:9). Sljedom takve definicije načelno je moguće razlikovati tri tipa industrijske modernizacije: a) modernizaciju "industrijskih mreža" na temelju radikalnih (generičkih) tehnoloških inovacija, b) modernizaciju u postupnim poboljšanjima i c) modernizaciju na temelju tehnološke revolucije koja transformira strukturu okoline poduzeća.

⁹ U znanstvenoj se literaturi određena regija doživljava kao "regionalni problem" u situacijama kad ona odstupa od "nacionalnog prosjeka" u nekoliko važnih dimenzija kao što su: a) visoka i trajna nezaposlenost, b) niska razina i spor rast društvenoga bruto proizvoda po glavi stanovnika, c) visok stupanj ovisnosti o uskoj industrijskoj osnovi, d) nagli pad proizvodnje, e) neodgovarajuća opremljenost infrastrukturom, g) velike migracije izvan regije itd. (usp. Čavrak, 2002.)

¹⁰ Prema Čavrakovim podacima, danas se u Zagrebu nalazi sjedište 36% ukupnoga broja hrvatskih poduzetnika i 38% zaposlenih. Poduzetnici sa sjedištem u Zagrebu ostvaruju gotovo 50% ukupnoga prihoda, raspolažu s 50% aktive, ostvaruju 45% izvoza, a osim toga, u Zagrebu se nalazi sjedište 45% broja svih banaka i 62% temeljnog kapitala hrvatskih banaka. "Dakle, svi relevantni podaci potvrđuju izrazitu dominaciju Zagreba te koncentraciju tvrtka, bankarskog i financijskog kapitala, intelektualnog i ljudskog kapitala, što je potpomognuto i izrazitom koncentracijom političke moći te diplomatsko-poslovnim svijetom" (Čavrak, 2002.:652).

¹¹ Statički promatrano, za ekonomsku je znanost prostor tek određen ambijent teritorijalizacije prirodnih, demografskih i radom stvorenih potencijala koje karakterizira - u fizičkom smislu - prostorna razdvojenost. No, pod utjecajem ukupne ekonomske i tehnološke modernizacije s kraja prošloga stoljeća, i analitičari regionalnoga razvoja ističu tezu o važnosti lokalnih resursa i njihovoj novoj funkciji u razvoju lokalne sposobnosti - za - razvoj. Tako A. Bogunović na jednom mjestu kaže: "Nakon izraženih procesa lokalizacije prostora, razvoj znanosti, tehnologije, komunikacija, tokova robe i ljudi u prostoru, sve više se ističe delokalizacija i internacionalizacija prostora" (u: Družić, 1998.:73). Među temeljnim pojmovima ovoga pristupa spominju se i: disperzija kapaciteta, regionalna analiza, europsko okruženje, regionalna ekonomika, generiranje razvoja, regionalna ekonomska politika, regionalna gospodarska struktura, intervencije u prostoru, regionalni dohodak, lokacijske promjene, regionalni multiplikator itd.

- Antonelli, C., Petit, P., Tahar, G. (1992.), *The Economics of Industrial Modernization*, Academic Press, London.
- Baumol, W. J. (1993.), Formal Entrepreneurship Theory in Economics: Existence and Bounds, *Journal of Business Venturing*, vol 8, No. 3:197-210 (prema: V. Franičević 1999.).
- Berend, I., Ranki, G. (1996.), *Evropska periferija i industrijalizacija 1780-1914.*, Naprijed, Zagreb.
- Družić, A. (1999.), Spajanja i preuzimanja (mergers & acquisitions) kao dio poslovne strategije, Zagreb, *Ekonomski pregled*, vol. 50, No. 9, str. 1.000-1.018.
- Družić, I. (1998.) (ur.), *Hrvatsko gospodarstvo*, Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Politička kultura, Zagreb.
- Đurić, M. (1964.), *Sociologija Maxa Webera*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Čavrak, V. (2002.), Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske, Zagreb, *Ekonomija*, vol. 9, br. 3, str. 645-662. (Prilozi sa znanstvenog skupa *Polazišta za strategiju ekonomskog razvoja Hrvatske početkom 21. stoljeća*, HAZU, Zagreb, 23. svibnja 2002. godine).
- Čengić, D. (1997.), Inovacije i modernizacija hrvatskih poduzeća: pristupna razmatranja, u: B. Golub, B. Krištofić, D. Čengić, *Znanstvene i privredne elite*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, str. 67-100.
- Čengić, D. (1995.), *Manageri i privatizacija*, Alinea, Zagreb.
- Čengić, D. (2000.), Procesi racionalizacije i tehnološka modernizacija hrvatskih poduzeća, u: *U potrazi za akterima znanstvenog i tehnološkog razvoja*, ur. K. Prpić, Zagreb, IDIZ, 2000., str. 189-231.
- Franičević, V. (1999.), Poduzetništvo u postsocijalističkim ekonomijama, u: Tipurić, D. (ur.), *Konkurentna sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb, str. 39-56.
- Foss, O., Johansen, S., Kann, F. (1996.), *Hungary in Transition. Regional Analysis, Problems and Policy*, Norwegian Institute for Urban and Regional Research, November 1996.
- Froehlich, Z. (1999.), Regionalni razvitak i aktualni problemi regionalnog razvitka Hrvatske, Zagreb, *Ekonomski pregled*, vol. 50, No. 9, str. 954-969.
- Giddens, A. (1990.), *The Consequences of Modernity*, Stanford University Press, Stanford, Ca.
- Glas, Kraljeta, Pšeničny (1999.), *Poduzetništvo za 21. stoljeće. Priručnik za učitelje, savjetnike i promotore poduzetništva*, Ministarstvo gospodarstva RH, Zagreb.
- Haralambos, M. R., Heald, R. (1994.), *Uvod u sociologiju*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
- Jary, D., Jary, J. (1995.), *Dictionary of Sociology*, HarperCollins Publishers, Glasgow.
- Jensen, R. (1999.), *The Dream Society. How the Coming Shift from Information to Imagination Will Transform Your Business*, McGraw Hill, New York, Toronto.
- Kalanj, R. (1994.), *Modernost i napredak*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb.
- Karajić, N. (2000.), *Politička modernizacija. Prilozi sociologiji hrvatskoga društva*, Hrvatsko sociološko društvo, Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.

- Karaman-Aksentijević, N., Kopal, M. (1999.), Gospodarski razvoj Istarske županije u Republici Hrvatskoj – regionalni i unutar regionalni aspekt, Zagreb, *Ekonomski pregled*, vol. 50, No. 9, str. 915-930.
- Kuper, A., Kuper, J. (1996.), *The Social Science Encyclopedia*, Second edition, Routledge, London and New York.
- Maleković, S. (2002.), Oslonac na razvitak “odozdo” i lokalne razvojne inicijative – moguća opcija za razvitak sela u Hrvatskoj?, u: M. Štambuk, I. Rogić (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 305-332.
- Marsh, I. (1996.), *Making Sense of Society. An Introduction to Sociology*, Addison Wesley Longman, London and New York.
- Meštrović, M. (2001.) (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb.
- Miller, P., Rose, N. (1993.), Governing Economic Life, in: Gane, M., Johnson, T. (ed.), *Foucault's new domains*, Routledge, London, New York, str. 75-105.
- Institut Pilar (2002.), *Poduzetništvo u Međimurju. Upitnik MRes 2002. Temeljni podaci*, Dokumentacija Instituta Ivo Pilar.
- Nohlen, D. (2001.), *Politološki rječnik. Država i politika*, Panliber, Osijek – Zagreb – Split.
- Peet, R., Hartwick, E. (1999.), *Theories of Development*, The Guilford Press, New York, London.
- Rogić, I. (1998.), Tranzicija i modernizacija u Hrvatskoj, u: I. Rogić, Z. Zeman, *Privatizacija i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 37-71.
- Rogić, I. (2000.), *Tehnika i samostalnost. Okvir za sliku treće hrvatske modernizacije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Silbert, H., Klodt, H. (1999.), Toward Global Competitions and Constraints, in: OECD, *The Future of the Global Economy: Toward a Long Boom*, Paris.
- Šporer, Ž. (2001.), Protuslovlja globalizacije, u: Meštrović, M. (ur.), *Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj*, Ekonomski institut, Zagreb, str. 3-24.
- Štambuk, M. (2002.), Selo i modernizacija: kratka povijest nesporazuma, u: M. Štambuk, I. Rogić (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 9-28.
- Tipurić, D. (ur.) (1999.), *Konkurentna sposobnost poduzeća*, Sinergija, Zagreb.
- Tourraine, A. (1990.), Modernost i kulturne specifičnosti, u: Kuvačić, I. (ur.), *Suvremene sociološke teorije*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, str. 193-206.
- Vahčić, A. (1999.), Razvoj poduzetništva i maloga gospodarstva, u: Glas, Kraljeta, Pšeničny (1999.), *Poduzetništvo za 21. stoljeće. Priručnik za učitelje, savjetnike i promotore poduzetništva*, Ministarstvo gospodarstva RH, Zagreb, str. 12-16.
- Wallerstein, I. (1974.), *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York.
- Zeman, Z. (1998.), Antinomije moderne: filozofijske i sociologijske refleksije, u: I. Rogić, Z. Zeman, *Privatizacija i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb, str. 11-34.
- Žižek, J. (1999.), Poduzetništvo u ekonomskoj teoriji, u: Glas, Kraljeta, Pšeničny (1999.), *Poduzetništvo za 21. stoljeće. Priručnik za učitelje, sav-*

jetnike i promotore poduzetništva, Ministarstvo gospodarstva RH, Zagreb, str. 21–34.

Županov, J. (1977.), *Sociologija i samoupravljanje*, Školska knjiga, Zagreb.

Županov, J. (2001.), *Industrijalizirajuća i dezindustrijalizirajuća elita u Hrvatskoj u drugoj polovici 20. stoljeća*, u: D. Čengić, I. Rogić, *Upravljačke elite i modernizacija*, Institut Ivo Pilar, Zagreb.

Drago Čengić
**Neki temeljni pojmovi i svrha
istraživanja poduzetništva u
Međimurju**